

**Beate Schönbrodt
Katja Veil**

Fachhochschule Köln

***Zjawisko wycofania społecznego w kontekście
„aktywnego starzenia się”.
Potrzeba działania i przykłady
dobrych praktyk w Niemczech***

Wstęp

W poniższym artykule omówiony zostanie rozwój koncepcji „aktywnego starzenia się” w opozycji do teorii „zjawiska wycofania społecznego”. Aktywne starzenie się to przede wszystkim koncepcja polityczna, zakładająca umożliwienie ludziom starszym jak najdłuższego produktywnego uczestnictwa w życiu społecznym. W ujęciu krytycznym wskazuje się na fakt, że wizja, przyjęta za podstawę takiej koncepcji, nie musi być zgodna z pragnieniami osób starszych. Sytuacja staje się problematyczna, gdy realizacja koncepcji oznacza wykluczenie ludzi starszych, niedysponujących zakładaną dla aktywnego starzenia się samodzielnością i samoorganizacją. Ludzie, żyjący w swoistym wycofaniu (*disengaged*), potrzebują ofert z niższym progiem wymagań. Sama chęć aktywizacji osób starszych nie wystarczy, działania trzeba uzupełnić aktywnym podejściem do człowieka. W tym celu zaprezentowane zostaną możliwe strategie, wynikające z analizy dobrych praktyk.

Aktywne starzenie się jako polityczna koncepcja przyszłości

Aktywne starzenie się (ang.: *active ageing*) to koncepcja przyszłości, która jest zarówno sporna, jak i nieprecyzyjnie zdefiniowana. Wynika ona z przemian demograficznych i politycznych ostatnich dziesięcioleci (Walker 2010, s. 585–586). Wydłużający się, oczekiwany, dalszy czas trwania życia i lepsza opieka medyczna, przy jednocześnie coraz niższym wskaźniku urodzeń doprowadziły do znaczącego wzrostu udziału ludzi w wieku powyżej 60. roku życia w strukturze demograficznej społeczeństw Europy Zachodniej. W czasach po II Wojnie Światowej swoje piętno na wieku emerytalnym odbiła „złota faza” państwa opiekuńczego. Miało to zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki. Zanotowano znaczne polepszenie standardu życia i stabilności majątkowej ludzi starszych w fazie poprodukcyjnej. Jednocześnie jednak regulacje dotyczące przejścia na emeryturę można postrzegać w kategoriach wykluczenia społecznego. Osobom w fazie poprodukcyjnej państwo opiekuńcze wyznaczyło rolę biernych odbiorców świadczeń, utrwalając stereotyp ludzi starszych jako niesamodzielnych i potrzebujących pomocy (tamże: s. 587). O ile w tamtym okresie kładziono akcent na wycofanie się ludzi starszych z aktywnego życia oraz nasilenie się chorób i dolegliwości, o tyle w późnych latach 70. XX wieku pojawiły się pierwsze oznaki odwrotnej tendencji — punkt ciężkości przesunięty został z deficytów, związanych z procesem starzenia się, na zasoby i szanse starości.

Zwrot ten ma swoje korzenie przede wszystkim w sferze polityki socjalnej i jest związany z dyskusjami wokół granic państwa opiekuńczego, które — wraz z nadejściem neoliberalizmu — w wielu krajach zostało poddane procesowi przebudowy lub demontażu. Jednocześnie wczesne odejście z rynku pracy było promowane (np. w formie regulacji, dotyczących pracy w niepełnym wymiarze godzin dla osób powyżej określonego wieku), a dotychczasowe świadczenia zaopatrzeniowe dla ludzi starszych zostały poddane weryfikacji i stały się tematem dyskusji w aspekcie rosnących obciążeń państwa opiekuńczego (tamże: s. 588; Naegele 2006). Zmiany nie dotyczyły jednak wyłącznie wizji starości w perspektywie polityki społecznej, znaczące przemiany nastąpiły również w samym społeczeństwie. Postępujące starzenie się ludności w warunkach dobrej kondycji zdrowotnej jednostek miało też efekt mobilizujący. „Ludzie starsi” w coraz większym stopniu opierali się przenoszeniu ich w społeczny stan spoczynku, broniąc się przed dyskryminacją i redukcją świadczeń społecznych. W ten sposób zaczęły się kształtować pierwsze, „aktywne” role ludzi starszych, których przejawem było np. tworzenie politycznych reprezentacji interesów seniorów. W związku z rozwojem „postmodernistycznego” społeczeństwa konsumpcyjnego zaczęto postrzegać — w coraz większym stopniu — również ludzi starszych jako majątną grupę docelową, co określa się mianem „silver economy”. Dostatecznie duża siła nabywczą wielu seniorów doprowadziła do zróżnicowania oferty, wzrosły też wymagania co do jakości świadczonej pomocy (Walker 2010, s. 589).

Polityczna realizacja tych zmian społecznych widoczna jest w Europie od lat 90. XX wieku. Oczekiwania wobec „aktywnych seniorów” wpisują się w koncepcję aktywizującego państwa opiekuńczego, które stara się dać swoim obywatelom więcej samodzielności i odpowiedzialności (Aner/Karl/Rosenmayr 2007, s. 19). Polityka aktywizacji powinna

przełamać myślenie w kategoriach świadczeniowych, a struktury pomocy ludziom starszym powinny aktywizować, a nie powodować bierność. W Niemczech komisja parlamentarna ds. przemian demograficznych zadała w swoim raporcie końcowym pytanie o to, czy ludzie starsi powinni wnieść wkład w złagodzenie „dysproporcji obciążeń pokoleniowych” (Aner/Karl/Rosenmayr 2007, s. 20). Ekspertsi wskazali przede wszystkim zaangażowanie obywatelskie jako ten potencjał ludzi starszych, który dotychczas nie został jeszcze dostatecznie wykorzystany (Naegele 2006, s. 148). Opracowany przez rząd federalny piąty raport o sytuacji starszego pokolenia zawierał idące w podobnym kierunku pytanie o potencjał ludzi starszych z punktu widzenia gospodarki i społeczeństwa. Również tam wskazano na fakt, że myślenie o ludziach starszych należy rozszerzyć o „nową rolę do spełnienia” w fazie poprodukcyjnej (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend 2006, s. 18). Niemiecka strategia aktywizacji jest zgodna z trendami międzynarodowymi, wśród których w pierwszym rządzie wymienić należy koncepcje WHO i UE. W Europie rozwijane były inicjatywy na rzecz ochrony starszych pracobiorców i ich dłuższej obecności na rynku pracy. Położenie głównego nacisku na integrację na rynku pracy oraz produktywność starszego pokolenia pozostanie do roku 2012 (Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych) nicią Ariadny w działaniach europejskich (Walker 2010, s. 591–592.). W 2002 r. odbyło się w Hiszpanii Światowe Zgromadzenie WHO, podczas którego sformułowano warunki ramowe i propozycje działań politycznych dla „aktywnego starzenia się” (WHO 2002). Również w koncepcji WHO wyraźnie widać, że podkreślenie aktywnego starzenia się jest zalecane nie tylko w wyniku troski o samostanowienie osób starszych. W pierwszym rozdziale wskazano (na podstawie prognoz demograficznych), że udział ludzi starszych w populacji światowej wzrośnie w ciągu następnego dziesięciolecia w znaczącym stopniu. Tendencja ta postrzegana jest jako zjawisko pozytywne, gdyż dłuższa, oczekiwana długość trwania życia może być interpretowana jako „triumf” społeczny. Jednocześnie jednak stanowi ona wyzwanie, ponieważ może doprowadzić do powstania znacznych kosztów społecznych, jeśli ludzie starsi nie pozostaną aktywni i będą zależni od świadczeń. Te dwa elementy prowadzą do postulatu skierowanego do władz państwowych, aby te zajęły się w sferze politycznej zjawiskiem aktywnego starzenia się i opracowały programy działania. Jako filary aktywnego starzenia się wymienia się samodzielną troskę o dobry stan zdrowia, partycypację społeczną i bezpieczeństwo, wskazując na nie jako na wiodące aspekty podejmowanych działań (tamże, s. 45 i nast.).

Podejście do zjawiska wycofania społecznego

Z naukowego punktu widzenia, aktualna popularność koncepcji „aktywnego starzenia się” może wydać się zaskakująca, gdyż na dobrą sprawę ma ono bardzo długą tradycję (Naegele 2006, s. 148). Jej początki można znaleźć w klasycznej teorii aktywności z lat 60. XX wieku, reprezentowanej przez takich przedstawicieli nauki jak: Havighurst, Neugarten, a w Niemczech Tartler (Kruse 2010, s. 227). Pozytywnie odczuwany proces starzenia się idzie w parze z poczuciem bycia potrzebnym w społeczeństwie. W opozycji do niego stoi np. niedobrowolna, związana z wiekiem rezygnacja z pracy zawodowej, ponieważ

wiąże się z tym wykluczenie z istotnego dla danej jednostki obszaru działania. Ponadto początkowa teoria głosiła, że brak aktywności fizycznej i umysłowej wpływa negatywnie na proces starzenia się, prowadząc do przedwczesnego zaniku kompetencji. Norma społeczna, zakładająca wizję biernej starości, promuje wycofanie się ludzi starszych z życia społecznego. Ludzie starsi powinni jak najdłużej uczestniczyć aktywnie w życiu społecznym, aby można było przeciwdziałać procesowi starzenia się. Niewiele później Cumming i Henry opracowali przeciwną teorię, zgodnie z którą rezygnacja z ról społecznych może nastąpić również dobrowolnie i może stanowić dla ludzi starszych odciążenie (Kruse 2010, s. 231). Teorię „wycofania społecznego” można rozumieć przede wszystkim jako reakcję na idealizowanie koncepcji aktywności, która nie odpowiada realiom życia wielu ludzi starszych. Teoria ta jako taka nie została potwierdzona, jednak doprowadziła do wyraźnego zróżnicowania oceny „aktywności”. W badaniach niemieckiego Instytutu Psychologicznego w Bonn stwierdzono, że wycofanie się z aktywnego życia społecznego może być reakcją na obciążenia i może pomóc w dostosowaniu się do nowych sytuacji życiowych (Lehr 2007, s. 62). Wyniki, znanego jako „BOLSA”, gerontologicznego badania podłużnego, przeprowadzonego przez ten instytut, ukazały kolejne, jeszcze bardziej zróżnicowane ujęcie: znaczenie integracji społecznej jest silnie zróżnicowane i zależy od statusu społecznego, w szczególności w odniesieniu do zaangażowania w życie rodzinne i pozarodzinne. Jednocześnie jest to zindywidualizowane, niekorespondujące z podejściem socjologicznym spojrzenie na osoby starsze. W tym ujęciu aktywizacja oznacza przede wszystkim przeniesienie odpowiedzialności na jednostkę (Naegele 2006, s. 150). Wpływowe osobistości jak Hans-Peter Tews i Alan Walker przedstawiały fazę starości jako nowe zadanie twórcze. Ludzie starsi powinni otrzymać większe prawa do samo- i współstanowienia, ale z drugiej strony powinni być w większym stopniu zobowiązani do aktywnego korzystania z tych praw (Aner/Karl/Rosenmayr 2007, s. 20).

Zakończenie pełnienia ról aktywnych nie oznacza bezwarunkowo potrzeby pomocy lub samotności. Może być ono raczej pojmowane jako oswobodzenie niosące nowe szanse i możliwości kształtowania życia. Zakończenie pracy zawodowej i przejście na emeryturę nie jest wcale przez wiele osób odbierane negatywnie. Köller (2007, s. 127 i nast.) zbadał związki między percepcją czasu wolnego na starość a życiem zawodowym. Przede wszystkim osoby, które w pracy doświadczały znacznych obciążeń, cieszą się ze zwolnienia z obowiązków służbowych, postrzegając je jako uwolnienie od dyktatu zewnętrznego. Właśnie ta grupa nie przejawia na emeryturze zbytnej gotowości do ponownego podporządkowania się rygorom (na przykład w ramach regularnego wolontariatu). „Debata aktywizacyjna” prowadzi więc do pytania: czy czas wolny w wieku emerytalnym *może* stanowić element osobistych zasobów, czy też *musi* być spożytkowany w sposób produktywny społecznie? Tak więc interpretację teorii aktywności w dyskursie politycznym, dotyczącym „aktywnego starzenia się”, należy postrzegać przede wszystkim jako pole konfliktów wokół wolności w tej fazie życia. Sprzecznością jest przecież promowanie autonomii i samostanowienia przy jednoczesnym zobowiązaniu do nich. Istnieją też ludzie starsi, którzy są *disengaged* — niejako nieaktywni, którzy (dobrowolnie lub nie) wycofali się z aktywności społecznej. Kampanie aktywizujące raczej nie obejmują tego kręgu osób, co może (ale nie musi) być problematyczne.

Istnieją również formy wycofania społecznego, które nie są wynikiem dobrowolnego wyboru i które należy uznać za zadanie dla działań w zakresie polityki społecznej. Ma to miejsce w szczególności wtedy, gdy ludzie starsi potrzebują pomocy, a jednocześnie nie dysponują dostateczną osobistą siecią wsparcia, ani innymi formami pomocy społecznej. Badania procesu starzenia się, takie jak Deutscher Alterssurvey i Berliner Altersstudie, pokazują, że osiągnięcie zaawansowanego wieku pociąga za sobą spadek liczby kontaktów społecznych (por. Baltes 1999; Kohli/Künemund 2005). Jednocześnie, równoległe do zmniejszających się zdolności fizycznych i kognitywnych, rośnie potencjalna potrzeba korzystania z pomocy. Nadmierne podkreślanie autonomii i samostanowienia prowadzi do ignorowania potrzeby pomocy i zależności, a przecież choroby, ograniczenia fizyczne i koniec życia są elementami procesu starzenia się (Pichler 2007). Dlatego też, właśnie na podstawie krytycznego spojrzenia na dominujący nurt dyskusji o aktywizacji, tak samo ważne jest aktywne zwrócenie się ku ludziom starszym.

Aktywny kontakt z ludźmi starszymi

Mimo ograniczenia wizji starości, opartej na „aktywności”, na rzecz zróżnicowanego spojrzenia na starzenie się w duchu samodzielności, w debacie publicznej pojęcie aktywności zdaje się nadal dominować. Perspektywa naukowa wskazuje na fakt, że potencjały „aktywnego starzenia się” opierają się na takich zasobach, jak dobry stan zdrowia i dostateczne zaopatrzenie finansowe (Naegele 2006, s. 155), zaś zbyt silne ukierunkowanie polityki „aktywnego starzenia się” na kontekst użyteczności grozi wzmocnieniem nierówności społecznych. Dlatego ważne jest uwzględnienie grup zagrożonych marginalizacją. Może więc to nie aktywizacja osób starszych, a aktywny kontakt z ludźmi starszymi powinien znaleźć się na pierwszym planie działań polityki społecznej? Wtedy decyzja o skorzystaniu z szans i propozycji będzie elementem samostanowienia tych ludzi. Nie można wymusić dobrowolnej partycypacji ludzi starszych w życiu społecznym. Chodzi więc o to, aby „drzwi do społeczeństwa” były otwarte dla ludzi niezależnie od wieku i zdolności oraz o to, aby uwzględniać indywidualne pragnienia, kompetencje i różnice społeczne. Takim wyobrażeniem o „aktywnym starzeniu się” bliżej jest koncepcji WHO niż prezentowanym dotychczas koncepcjom z Niemiec i Europy. W dokumencie WHO znajdujemy przede wszystkim zalecenia dotyczące wspierania ludzi starszych i likwidowania wszelkich form dyskryminacji (por. WHO 2002). Jednocześnie jednak również i tu nie ma odpowiedzi na pytanie, jak dotrzeć do ludzi „nieaktywnych”, aby umożliwić im partycypację w stworzonych szansach i ofertach społecznych. Wymaga to znalezienia odpowiednich rozwiązań. W dalszej części zaprezentowane zostaną niektóre, dające wymierne efekty, sposoby podejścia do tego zagadnienia.

Przykłady dobrych praktyk

Niektóre niemieckie gminy, realizując cel dotarcia do osób starszych, żyjących w wycofaniu, opracowały już skuteczne strategie. Celem zestawienia przykładów dobrych praktyk

jest umożliwienie wykorzystania szczególnie skutecznych elementów już istniejących projektów lub ofert przy tworzeniu efektywnych koncepcji w przyszłości. W ramach projektu „ÖFFNA” (*Otwarcie dzielnic na starość*), realizowanego w ramach programu „SILQUA” (*Innowacje społeczne na rzecz jakości życia na starość*) Federalnego Ministerstwa Oświaty i Badań Naukowych, sporządzono analizę przykładów dobrych praktyk. Centralnym celem projektu było stworzenie na danym obszarze społecznym „infrastruktury komunikacyjnej”, w celu wsparcia starszych ludzi, którzy żyją w wycofaniu społecznym i którzy z tego powodu są niemal odizolowani od informacji i oferty pomocy dla osób starszych. Tworzona infrastruktura ma spowodować otwarcie na kwestie starości tych lokalnych uczestników życia publicznego, którzy cieszą się uznaniem i zaufaniem wśród starszych mieszkańców. Pozwala to uniknąć sytuacji, w której starzy ludzie popadają w trudności w sposób niezauważony przez otoczenie, a jednocześnie zapewnia im dostęp do informacji o tym, jak skutecznie radzić sobie w ich sytuacji życiowej.

Kryteria doboru przykładów dobrych praktyk

Bischof i Weigl (2011, s. 16–17) wymieniają kryteria doboru stosowane dla przykładów dobrych praktyk. Poniżej ich krótkie omówienie.

Ukierunkowanie na osiedle lub dzielnicę

Osiedle lub dzielnica jako obszar codziennego działania starszych ludzi powinny posłużyć za podstawę planowania. Działania należy realizować w perspektywie małej przestrzeni, ponieważ problemy można rozwiązać lepiej na miejscu, w sposób zdecentralizowany, przy dokładnej znajomości okoliczności i możliwości.

Uwzględnienie różnic wynikających ze specyfiki płci, aspektów społeczno-kulturowych i ekonomicznych

Ponieważ nie można mówić o osobach starszych jako o grupie jednolitej, należy stworzyć zróżnicowane strategie działania dla różnych grup (np. starsi migranci, starsze i samotne kobiety, osoby starsze o niskich dochodach).

Tworzenie sieci lokalnych

Konieczna jest współpraca kluczowych osób z kręgów administracji, gospodarki mieszkaniowej i podmiotów prowadzących placówki publiczne, zaangażowanych w realizację tego zadania oraz mieszkańców danej dzielnicy. Tylko tak może powstać sieć lokalna. Koordynacją merytoryczną, organizacyjną i społeczną oraz organizacją i obsługą tych sieci może się zająć umocowany w strukturach komunalnych manager dzielnicy.

Empowerment

Rozróżnia się tu działania w związku z konkretną sprawą i działania odnoszące się do danego terenu. W przypadku tych pierwszych, indywidualne ukierunkowanie na zasoby pozwala rozwinąć możliwości kształtowania rzeczywistości danej osoby tak, aby mogła

ona samodzielnie i suwerennie reprezentować swoje interesy. Działania takie są możliwe na poziomie indywidualnym, jeśli dany senior skorzysta z oferty doradczej placówki pielęgnacyjnej i w ramach *case management* zdecyduje się na analizę atutów i deficytów, która wskaże niewykorzystane potencjały. Działania ukierunkowane na przestrzenie społeczne prowadzą do wzmocnienia samodzielności funkcjonowania na poziomach: grupy społecznej, instytucjonalnym oraz polityki lokalnej. Ta ostatnia realizuje się np. w formie wspierania partycypacji obywatelskiej.

Partycypacja na różnych szczeblach i stanowiskach

Jeśli z jednej strony udziela się pomocy ku samopomocy, to z drugiej strony seniorzy powinni mieć *możliwość* aktywnego angażowania zdobytych w ten sposób zasobów. Zadaniem polityki samorządowej jest więc włączenie seniorów w procesy konsultacyjne i decyzyjne. Pozwala to na uniknięcie błędów w planowaniu. Ludzie starsi występują jako ci, którzy korzystają z miasta, którzy w skali lokalnej znają istniejące uwarunkowania, są ekspertami, multiplikatorami, klientami i użytkownikami.

Zachowanie autonomii w miejscu zamieszkania

Jeśli ludzie starsi chcą pozostać w miejscu zamieszkania tak długo, jak to możliwe, to należy tę autonomię utrzymać. Postulat ten można realizować dzięki budownictwu bez barier w mieszkaniu i bezpośredniej okolicy. Dodatkowo należy zapewnić niezbędną infrastrukturę usług społecznych i opieki zdrowotnej.

Wsparcie zaangażowania

Wielu ludzi starszych po przejściu na emeryturę chce zaangażować się społecznie lub też kontynuować wolontariat podjęty już wcześniej. Należy to wspierać i promować. Należy jednak uważać, aby starszy człowiek nie stał się surogatem znajdującego się w odwrocie państwa opiekuńczego. Zadaniem organów samorządowych jest obsługa organizacyjna tego wolontariatu.

Przytoczone przykłady nie muszą spełniać każdorazowo wszystkich kryteriów, aby zyskać miano dobrej praktyki.

Kategorie przykładów dobrych praktyk

W trakcie badań zauważono podobieństwa istniejących projektów i ofert, co pozwoliło na ich kategoryzację. Po gruntownym przeanalizowaniu różnic i podobieństw wyłoniono cztery kategorie, które zostaną opisane poniżej.

Centralnym elementem pierwszej kategorii są osoby mające dostęp do mieszkań osób starszych. Tym samym kategoria ta odnosi się do podmiotów zarządzających nieruchomościami, w coraz większym stopniu dostrzegających znaczenie obsługi najemców. W ramach *flatwork* pracownicy tych podmiotów (gospodarz domu / pracownik socjalny)

sami podejmują działania i nawiązują kontakt z mieszkańcami. Ponadto w ramach pracy w terenie władze lokalne mogą przejmować zadania takie, jak np. roznoszenie bezpośrednio do miejsca zamieszkania tzw. „żółtych worków” do segregacji odpadów, a tym samym nawiązać bezpośredni kontakt z osobami starszymi. Warto się uważnie przyjrzeć samemu pojęciu *flatwork*. Wywodzi się ono od pojęcia *streetwork* i odnosi się do sposobów nawiązywania kontaktów z osobami starszymi. Podmioty zarządzające nieruchomościami dostrzegły ten trend i coraz bardziej stawiają na działalność usługową na rzecz najemców. Usługi te mogą się rozwijać w różnorodny sposób. Niektóre ze wspomnianych podmiotów mają w swoich strukturach pioniry zarządzania socjalnego, zatrudniające pracowników socjalnych, których zadaniem jest opieka nad najemcami. Wkraczają oni w szczególności w sytuacjach kryzysowych lub wtedy, gdy potrzebna jest pomoc. Nie chodzi tu jednak tylko o sytuacje, w których znalazły się osoby w wieku zaawansowanym lub bardzo zaawansowanym, ale również o problemy, z którymi borykają się najemcy w wieku produkcyjnym w przypadku utraty pracy. Liczne podmioty zarządzające nieruchomościami prowadzą też kluby osiedlowe dla mieszkańców, wspierając w ten sposób wspólne spędzanie czasu wolnego.

W przykładach ilustrujących drugą kategorię, osobami kluczowymi dla przepływu informacji — określanymi mianem *gatekeeperów* — są ludzie, mający kontakt z osobami starszymi w ich życiu codziennym. Ludzie ci (kioskarz, lekarz domowy, sąsiad) mogą sami przekazywać informacje lub zwrócić się do podmiotów wspierających osoby starsze, jeśli przypuszczają, że starszy człowiek mieszkający w ich otoczeniu potrzebuje obszernej informacji. Z potrzebującymi porady można się potem skontaktować w formie wizyt domowych, jak ma to np. miejsce w czteroletnim *Modelowym projekcie prewencyjnych wizyt domowych*, uruchomionym w marcu 2011 r. w Monachium. Czterech zatrudnionych w ramach tego projektu pedagogów społecznych oferuje bezpłatne wizyty domowe. Chodzi tu głównie o dotarcie do ludzi starszych, którzy informacje uzyskali dzięki zewnętrznej sieci doradztwa. Dzięki stworzeniu sieci lekarzy, aptek, sklepów, plebanii i placówek socjalnych, działających w dzielnicy, można nawiązać kontakt z seniorami. Dodatkowo rolę pośrednika przejmują tak samo rodzina, jak i sąsiedzi osób starszych (Gramenz 2011, s. 9).

W przypadku trzeciej grupy, rolę *gatekeepera* pełnią specjalnie przeszkolone osoby o kluczowym znaczeniu. Zwracają się one m.in. jako *community worker* do osób starszych bezpośrednio podczas spotkań w dzielnicy i udzielają informacji. I tak w ramach prowadzonego w całej UE projektu *SenEmpower* w mieście Langen w powiecie Offenbach przeszkolono starszych wolontariuszy w aktywnym nawiązywaniu kontaktów. Osoby odpowiedzialne za przygotowanie tego projektu stworzyły podręcznik, w którym opisano jak można odnaleźć osoby starsze, żyjące w izolacji i nawiązać z nimi kontakt (Geßner & Lucas 2009).

Jako czwartą kategorię należy wymienić kampanie uwrażliwiające. Podstawowym celem jest tu poinformowanie oraz zwrócenie uwagi opinii publicznej na „starzenie się i izolację”. Dzięki zakrojonej na szeroką skalę kampanii społecznej (ambasadorami mogą być np. osoby prominentne i najważniejsi uczestnicy życia publicznego w dzielnicy) społeczność lokalna zostaje wyczulona na zjawisko ludzi „żyjących w wycofaniu”, a jednocze-

śnie poinformowana na temat możliwości zwrócenia się np. do placówki koordynacyjnej w przypadku przypuszczenia, że mieszkająca w naszym otoczeniu osoba starsza potrzebuje informacji lub pomocy. W Kaltenkirchen (powiat Bad Segeberg) — w roku 2011 — prowadzona była akcja *Sąsiedzi to my, angażujemy się!* W tym przypadku zadanie polegało na uwrażliwieniu opinii publicznej na zjawisko demencji. W ramach kampanii zorganizowano tematyczne wykłady oraz imprezy dla sąsiadów, policji, pracowników handlu detalicznego, ubezpieczeń, banków i administracji publicznej.

W artykule tym zrezygnujemy ze szczegółowej prezentacji poszczególnych przykładów dobrych praktyk, ponieważ przede wszystkim zależy nam na przekazaniu wniosków z pozyskanej wiedzy.

Odpowiedni pośrednicy informacyjni

Z wypowiedzi pracowników — zaangażowanych w projekty, podane jako dobre praktyki — wynika, że pośrednikami informacyjnymi powinny być w większym stopniu osoby posiadające bezpośredni kontakt z ludźmi starymi i ich mieszkańcami (jak np. posłańcy zatrudnieni w aptekach i pracownicy służb rozwożących posiłki). Bezpośrednie zwrócenie się do znanych osób kontaktujących się (w ramach sieci) z seniorami okazuje się być skuteczniejsze od wysyłania materiałów informacyjnych pocztą. Intensywne uwrażliwianie osób, działających w danej dzielnicy, prowadzi do bardziej świadomego odbioru grupy ludzi starszych i pozwala na rozpoznanie oznak osamotnienia. Przykłady z kategorii „Dostęp w ramach codziennych kontaktów” i „Kampanie” uwypuklają znaczenie regularnych kontaktów z lekarzami, stowarzyszeniami, gospodarzami domu, poradniami i pracownikami handlu detalicznego. W ostatniej grupie wskazać należy w szczególności na piekarnie, kwiaciarnie, sklepy mięsne i małe sklepy „na rogu”, ponieważ to w nich często mają miejsce rozmowy z ludźmi starszymi. W ten sposób można dotrzeć do ludzi, żyjących w wycofaniu społecznym. Podczas badań wykazano, że właśnie w obszarach miejskich podmioty zarządzające nieruchomościami odgrywają coraz większą rolę w zakresie przekazywania informacji. Dla licznych projektów są one więc pożądanymi partnerami do współpracy. Przedstawiciele projektów starają się nawiązać kontakt z gospodarzami domu lub opiekunami obiektu, w celu pozyskania dalszych multiplikatorów, przekazujących informację. Wymaga to jednak przestrzegania uwarunkowań, wynikających z prawa najmu. Nawet jeśli głównym celem jest znalezienie ludzi starszych, zaniedbanych lub żyjących w wycofaniu społecznym, nie wolno naruszać praw lub prywatności danej osoby.

Niezbędna jest partycypacja wszystkich istotnych czynników lokalnych. Tylko w ten sposób można uniknąć dublowania struktur, a projekt można powiązać z istniejącymi ofertami. Dodatkowo praca w sieci poszerza krąg multiplikatorów. Jako okoliczność szczególnie korzystną dla realizacji ofert, poszczególni pracownicy (projektów) wskazali istnienie podmiotów współpracujących. Mogą one z jednej strony zapewnić wsparcie finansowe i/lub kadrowe, a z drugiej strony udzielać informacji o ofercie. Lista podmiotów współpracujących jest różnorodna i zależy od charakteru danego projektu. Na przy-

kład, warunkiem dotarcia do grup migrantów jest zwrócenie się do nich w odpowiedniej formie językowej. Tu atutem jest przynależność osób przekazujących informacje do danej społeczności etnicznej.

Public Relations

W zakresie *public relations* wykorzystywano różne strategie. W jednym z przykładów — w kategorii „Kampania” — postawiono z jednej strony na plakaty i wideo z osobami prominentnymi i postaciami istotnymi dla życia dzielnicy (np. kierownicy filii jednej z sieci marketów), z drugiej strony koordynatorka projektu skontaktowała się z lokalnymi sklepami, stowarzyszeniami, poradniami etc. Ważne z punktu widzenia rozpowszechniania wiadomości są w szczególności parafie i meczety. Przytoczone przykłady pokazują też, że możliwość przekazania informacji lub stwierdzenia ewentualnej potrzeby pomocy stwarzają m.in. regularne wizyty z okazji „okrągłych urodzin” (na terenach wiejskich robi to zazwyczaj burmistrz, jednak w mieście nie da się tego realizować w ten sposób). Różnorakie działania *public relations* powinny służyć informowaniu nie tylko samych zainteresowanych (w tym przypadku ludzi starszych, żyjących w wycofaniu społecznym), ale wszystkich grup wiekowych. Np. sąsiedzi lub rodzina mogą wskazać osoby starsze, znajdujące się w trudnej sytuacji. Dzięki takiemu działaniu realizowana jest ponadto zasada pracy prewencyjnej: wczesne podjęcie tematu starzenia się zapobiega deficytom informacyjnym na starość, ponieważ zainteresowany wie, w których poradniach można otrzymać pomoc lub wsparcie.

Finansowanie

Jeśli działania mają być finansowane z dotacji, to dla zapewnienia zrównoważonego rozwoju tych działań niezbędne jest odpowiednio wczesne zagwarantowanie źródeł finansowania dla kontynuacji projektu. W opisanych inicjatywach podjęto ten temat aktywnie, jednak nie zawsze z powodzeniem. I tak np. ze względu na brak środków komunalnych w budżecie jednego z projektów w kategorii „Kto ma dostęp do mieszkania?” dwa złożone wnioski nie zostały rozpatrzone pozytywnie. W finansowaniu omawianych przykładów dobrych praktyk ważne jest w szczególności to, kto realizuje świadczenie i kto za nie płaci. Dodatkowo nie bez znaczenia jest kwestia, czy dane świadczenie jest świadczeniem obligatoryjnym, wynikającym z ustawy (Pomoc osobom starszym, § 70 Kodeksu socjalnego, tom XI, Pomoc integracyjna) czy też tzw. świadczeniem dobrowolnym bez podstawy prawnej. Dla tej drugiej grupy środki finansowe były przekazywane na podstawie uchwały rady danej gminy. Pożądane jest znalezienie rozwiązania w ramach świadczeń obligatoryjnych, ponieważ w przypadku świadczeń dobrowolnych nie ma gwarancji trwałości finansowania. Podział środków zależy od sytuacji budżetowej i priorytetów politycznych. W odniesieniu do omawianego zbioru dobrych praktyk należy jednak stwierdzić, że większość z nich jest lub była finansowana z funduszy projektowych, a tym samym bez tytułu budżetowego. Proces tworzenia ofert w zakresie pomocy ludziom starszym lub pracy z seniorami jest

utrudniony ze względu na brak umocowania ustawowego dla planów pomocy ludziom starszym (w przeciwieństwie do umocowanego ustawowo procesu planowania pomocy dzieciom i młodzieży). W poszukiwaniu możliwości finansowania stosuje się najczęściej (ze względu na „niezharmonizowanie strategii dotacyjnych poszczególnych szczebli politycznych”) mieszaną strukturę finansowania (Diakonisches Werk 2011, s. 16). Samorządy lub organizacje pozarządowe nie są w stanie finansować ofert samodzielnie. Niezbędna staje się tu współpraca: np. gmina udostępnia kwotę bazową, a organizacja wnosi wkład własny, finansując koszty osobowe lub udostępniając bazę lokalową.

Mechanizmy dotowania projektów nie gwarantują, w szczególności na poziomie federalnym i na poziomie kraju związkowego, pewności i stałości finansowania. W aspekcie rozwoju organizacyjnego (publicznej) pomocy osobom starszym można wprowadzić dawać w ten sposób impulsy, ale może się zdarzyć, że dobre projekty nie okrzepną ze względu na zakończenie okresu, na który przyznano daną dotację. Kraj związkowy Brema oferuje środki na prowadzenie takiej działalności z „Funduszu innowacyjności”¹, co umożliwia trwałe finansowanie pomysłów realizowanych ofert. Ponieważ dotychczas prawie w żadnej niemieckiej gminie „Praca z ludźmi starszymi prowadzona na rzecz społeczeństwa” nie jest pozycją budżetową (wyjątkiem jest tu np. Düsseldorf), należy zainicjować prace w tym zakresie. Zmiany demograficzne dotyczą wszystkich gmin i wymagają gruntownej reorientacji polityki komunalnej. Organizacja Diakonisches Werk der evangelischen Kirche (2011) postuluje stworzenie „budżetu bazowego” dla pomocy ludziom starszym. Na tej podstawie inne podmioty mogłyby oprzeć tworzenie dalszych instrumentów finansowania. Pozwoliłoby to zapewnić „egzystencję ofert sprawdzonych z jednoczesnym umożliwieniem finansowania projektów innowacyjnych” (tamże: s. 34). Z uwagi na raczej krótkie okresy realizacji projektów może nasunąć się pytanie: czy można zmierzyć ich „sukces”? Jednak w przypadku ofert socjalnych wskazanie sukcesu to proces skomplikowany. Naukowa ewaluacja kilku wybranych dobrych praktyk mogłaby przynieść odpowiedzi na niektóre pytania. Należy tu ponownie zaznaczyć, że nie chodzi o rozpowszechnianie całych projektów, ale o wybrane aspekty poszczególnych koncepcji, które mogłyby być korzystne dla danej gminy. Dokładne określenie, które z przykładów dobrych praktyk można wykorzystać dla wzbogacenia działań gminy, wymaga analizy przestrzenno-społecznej dla danego obszaru.

¹ Fundusz ten istnieje w Bremie od 2008 r. i jest uruchomiony dla trzech obszarów: 1) innowacja i poprawa strukturalna w rozumieniu Ustawy wykonawczej kraju Brema do ustawy o ubezpieczeniu pielęgnacyjnym; 2) oferty z niskim progiem wymagań i projekty modelowe w rozumieniu § 45c kodeksu socjalnego tom XI; 3) struktury wolontariatu i wspieranie samopomocy w rozumieniu § 45d kodeksu socjalnego tom XI i pokrewne. (pani Senator ds. pracy, kobiet, opieki zdrowotnej, młodzieży i spraw socjalnych). Finansowanie jest realizowane jako finansowanie częściowe. Dotacje o charakterze modelowym są ograniczone czasowo do lat 3, istnieje możliwość ustanowienia dotacji stałej. Limit dyspozycji rocznej: 50 tys. euro; maksymalna kwota na jeden projekt 5 tys. euro.

Wnioski

Krytyczne ujęcie tematu „aktywnego starzenia się” pokazało wyraźnie, że jednostronne propagowanie takiej wizji starości nie uczyni zadość wyzwaniom polityki społecznej, odpowiadającej specyfice zjawiska starzenia się. Ponadto należy uwzględniać takie wizje procesu starzenia się, których perspektywa obejmie też ludzi starszych o ograniczonym potencjale. Chodzi tu np. o osoby starsze wycofane społecznie. Od tych osób nie można oczekiwać, że będą one realizować postulowaną przez świat polityki wizję aktywnego seniora. Trzeba raczej stworzyć możliwość kontaktu ze starszym człowiekiem, tak aby mimo jego wycofania docierały do niego niezbędne informacje. Odpowiednie strategie zaprezentowano na podstawie przykładów dobrych praktyk. Należy jednak mieć na uwadze zarówno możliwości, jak i granice działania: z pewnością dzięki zaprezentowanym przykładom nawiązano kontakt z ludźmi starszymi, do których dotrzeć jest trudno, ale do wszystkich nie dotarto — w szczególności do tych, którzy wycofanie społeczne wybrali świadomie. Należy to uszanować. Ponadto trzeba uwzględnić indywidualne prawo do prywatności.

Dla wszelkich działań niezbędne są solidne podstawy finansowe. Gminom przypada zadanie opracowania skutecznych strategii finansowania. Wolontariusze, a tym samym „aktywni seniorzy”, mogą być angażowani jako wsparcie dla pracowników etatowych. Należy przy tym unikać tzw. uzawodowienia wolontariatu i pamiętać, że forsowanie wizji produktywności starości nie może w żadnym przypadku prowadzić do dyskursu wykluczenia. Oznacza to, że należy uszanować również „niezaangażowanie”, ponieważ czas powinniśmy postrzegać przede wszystkim jako dobro prywatne a nie publiczne.

(Tłumaczenie z języka niemieckiego — Leszek Król;
opracowanie tłumaczenia — Emilia Jaroszewska)

Bibliografia

- Aner, K., Karl, F., Rosenmayr, L. (2007) *Einführung*. W: Aner, K., Karl, F., Rosenmayr, L. (2007) *Die neuen Alten — Retter des Sozialen?*, Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwissenschaften.
- Baltes, P. B. (1999) *Die Berliner Altersstudie*, wyd. II, wyd. Karl Ulrich Mayer. Akademie Verlag GmbH.
- Bischof, Ch.; Weigl, B. (2010) *Handbuch innovative Kommunalpolitik für ältere Menschen. Deutscher Verein für öffentlich und privat Fürsorge. Hand- und Arbeitsbücher* (zeszyt 17). Lambertus.
- Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (wyd.) [Federalne Ministerstwo ds. Rodziny, Osób Starszych, Kobiet i Młodzieży] (2005) *Potenziale des Alters in Wirtschaft und Gesellschaft. Der Beitrag älterer Menschen zum Zusammenhalt der Generationen. Fünfter Bericht zur Lage der älteren Generation in der Bundesrepublik Deutschland*, Berlin: wyd. własne.

- Diakonisches Werk der evangelischen Kirche e.V. (2011) [Dzieło Diakoniczne Kościoła Ewangelickiego] *Altenarbeit im Gemeinwesen. Demografisch geboten — politisch notwendig — verlässlich finanziert. Finanzierung gemeinwesenorientierter Altenarbeit — von der Projektförderung zur Nachhaltigkeit*, Diakonie Texte, Stuttgart.
- Geßner, M., Lucas, H. (2009) *Einsamkeit bewältigen und verhindern*, Handbuch für Trainer/-innen. Kreis Offenbach, Diakonisches Werk Offenbach-Dreieich-Rodgau.
- Gramenz, A. (2011) *Hilfebedarfe rechtzeitig erkennen und handeln*, w: „BAGSO-Nachrichten“, rocznik XX, nr 3/2011, s. 9.
- Köller, R. (2007) *Zeit im Alter — öffentliche oder persönliche Ressource?*, w: Aner, K., Karl, F., Rosenmayr, L. (2007) *Die neuen Alten — Retter des Sozialen?*, Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwissenschaften.
- Kohli, M., Künemund, H. (2005) *Die zweite Lebenshälfte. Gesellschaftliche Lage und Partizipation im Spiegel des Alters-Survey*, wyd. II uzup., Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwissenschaften.
- Künemund, H., Kohlstein, Bettina, Kohli, M. (2005) *Soziale Beziehungen und die Bedeutung von Freundschaften*, w: Kohli, M., Künemund, H. (2005) *Die zweite Lebenshälfte. Gesellschaftliche Lage und Partizipation im Spiegel des Alters-Survey*, Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwissenschaften.
- Kruse, A., Wahl, H.-W. (2010) *Zukunft Altern. Individuelle und gesellschaftliche Weichenstellungen*, Heidelberg: Spektrum Akad. Verl.
- Lehr, U. M. (2007) *Psychologie des Alterns*, wydanie XI, poprawione, Wiebelsheim: Quelle & Meyer.
- Naegele, G. (2006) *Die Potenziale des Alters nutzen — Chancen für den Einzelnen und die Gesellschaft*, w: Böllert, K., Hansbauer, P., Hasenjürgen, B., Langenohl, S. (2006) *Die Produktivität des Sozialen. Den sozialen Staat aktivieren*, Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwissenschaften.
- Naegele, G. (2010) *Soziale Lebenslaufpolitik*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden;
- Pichler, B. (2007) *Autonomes Alter(n). Zwischen widerständigem Potential, neoliberaler Verführung und illusionärer Notwendigkeit*, w: Aner K., Karl, F., Rosenmayr, L. (2007) *Die neuen Alten — Retter des Sozialen?*, wyd. I, Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwissenschaften.
- Walker, A. (2010) *The Emergence and Application of Active Aging in Europe*, w: Naegele, G. (2010) *Soziale Lebenslaufpolitik*, Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwissenschaften.
- WHO (2002) *Active Ageing. A Policy Framework. World Health Organization*, wyd. własne.

Summary

Article presents critical view on the concept of „ active ageing“ in the light of the phenomen such us soctal disengagement of some of the elderly people. In the author’s opinion the discourse of „ active ageing“, developed for mamy decades, has often neglected

the situation and needs of people who lived either in exclusion or have difficulties to be activated because of being too frail as result of age and/or very poor health. Those people often cannot get profit from the simple activation incentives but need get other forms of support. According to the article the pressure on activation may even push them into deeper disengagement and exclusion. Those people often cannot get profit from the simple activation incentives but need get other forms of support. Authors argue also that the wish of some elderly people to spend their live not on „engaged“ activities should be respected and treated as an individual right to choose one’s way of living.